

ченний вектор ясно проявився в роботах американського ученого П. Стирнса [7]. Раскрывая содержание его концепции, Л. П. Репина пишет в новейшей монографии: «Поставив вопрос «Для чего изучать историю?» в своей одноименной публикации, известный американский историк Питер Стирнс дал следующий набор ответов: изучение истории помогает понимать людей, человеческий опыт и происхождение изменений в обществе, дает почву для размышлений по поводу морали и доставляет эстетическое наслаждение, создает условия для самоидентификации и делает нас гражданами, развивает способность анализировать и оценивать многообразные свидетельства и их различные интерпретации, расширяет эрудицию и кругозор. Суммируя эти частичные ответы, он выносит вердикт: *предоставляя доступ к лаборатории человеческого опыта, знание истории является источником инноваций*». Приведа эти мысли П. Стирнса, Л. П. Репина сопровождает их весьма примечательной оценкой: «Пожалуй, об общественной пользе исторической науки лучше и короче не скажешь» [4, с. 15–16]. Со своей стороны мы вполне согласны с этой оценкой.

Библиографические ссылки

1. **Блок М.** Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М., 1973.
2. Знание о прошлом в современной культуре (материалы круглого стола) // Вопросы философии. – М., 2011. – № 8. – С. 3–45 (http://www.vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=Itemid=44).
3. **Копосов Н.** «Історія понять»: метод, дисципліна, наука / Н. Копосов // Ейдос. – К., 2011. – Вип. 5.
4. **Репина Л. П.** Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М., 2011.
5. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М., 2009.
6. **Ankersmit F.** In Prise of Subjectivity? / Ankersmit F. // Historical Representation. – Stanford, 2004.
7. **Stearns Peter.** Why Study History? / Peter Stearns. – Washington, 2004.
8. **Tucker Avieser.** Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography / Avieser Tucker. – Cambridge – N.Y., 2004.

Надійшла до редколегії 12.11.2011

УДК 94(477):070

А. Г. Перетокін

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

МАТЕРІАЛИ ГАЛУЗЕВОЇ ПРЕСИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА КРУТІКОВА

Висвітлено проблему використання матеріалів галузевої преси як цінного джерела з економічної історії України в дослідженнях професора Володимира Крутікова.

Ключові слова: галузева преса, джерело історії, промисловий розвиток, економічна історія України, гірничо-металургійна галузь.

Освещена проблема использования материалов отраслевой прессы как ценного источника экономической истории Украины в исследованиях профессора Владимира Крутикова.

Ключевые слова: отраслевая пресса, источник истории, промышленное развитие, экономическая история Украины, горно-металлургическая отрасль.

© А. Г. Перетокін, 2012

The article is devoted to the problem of usage of branch press materials as a valuable source of the economic history of Ukraine in the researches by professor Volodymyr Krutikov.

Key words: branch press, source of history, industrial development, economic history of Ukraine, mining and metallurgical branches.

Актуальність статті обумовлена тим, що в українській історіографії на початку ХХІ ст. постало питання про розширення джерельної бази для всебічного висвітлення динамічних процесів індустріалізації в умовах модернізації. Періодична преса як історичне джерело зайняла належне місце у вивченні нової історії України, але регіональні галузеві періодичні видання, зокрема професійно-технічні журнали, використовувалися недостатньо. Отже, дослідження проблеми використання матеріалів галузевої преси в працях професора Володимира Крутікова є актуальним.

Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу проаналізувати галузеві видання Донецько-Придніпровського регіону, присвячені гірничозаводській промисловості, та визначити роль і місце матеріалів регіональної галузевої преси в дослідженнях професора Володимира Крутікова.

Метою статті є проаналізувати та з'ясувати роль і значення галузевої періодичної преси в дослідженнях професора В. В. Крутікова. Згідно з метою статті необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати періодичні видання галузевої преси (гірничої та металургійної), які друкувалися в регіоні наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст.; проаналізувати використання галузевих періодичних видань у роботах професора В. В. Крутікова; визначити місце, роль та значення галузевої періодики як джерела з економічної історії України в дослідженнях професора В. В. Крутікова.

Об'єктом дослідження є періодична галузева преса гірничої та металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону кінця ХІХ – початку ХХ ст. Предмет дослідження – використання матеріалів періодичної галузевої преси гірничої та металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону кінця ХІХ – початку ХХ ст. в дослідженнях професора В. В. Крутікова.

Галузева преса є маловивченою проблемою, хоча її роль у суспільстві постійно зростає. Цілком зрозуміло, що актуальність цієї мало розробленої теми привертає до себе увагу дослідників. Одним з перших науковців, які відзначали важливість такого цінного джерела як періодична галузева преса, був В. В. Крутіков. У праці, присвяченій джерелам з соціально-економічної історії України періоду капіталізму, він підкреслює необхідність використання галузевих видань як вагомого джерела для вивчення історії [6, с. 122–129]. В останні роки з'являються праці, які вивчають періодичну пресу, зокрема галузеву періодику. Катеринославській періодичній пресі присвячені публікації Т. М. Ковальської, Н. М. Бикової, О. Д. Школьної [3; 1; 8]. Н. М. Бикова досліджувала типологію катеринославських періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст., а Т. М. Ковальська вивчала катеринославську пресу того ж періоду в контексті суспільно-історичного та культурного розвитку регіону [3, с. 190–195]. На особливу увагу заслуговує дослідження О. Д. Школьної, яке було присвячено спеціалізованій пресі як відображенню і чиннику господарського життя України. Авторка вивчала проблему на матеріалі періодичних видань Катеринославської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. О. Д. Школьна у своїй роботі підкреслює, що потреба в спеціалізованій пресі виникла наприкінці ХІХ ст. з розвитком господарства, з появою читачів, що потребували оперативної та якісної фахової інформації. Як зазначила О. Д. Школьна, галузева періодика Катеринославської губернії свідчила про високий науковий потенціал місцевої інтелігенції. У дослідженні О. Д. Школьної

гірничя та металургійна періодична преса Катеринослава не вивчається окремо, а розглядається як один із підрозділів фахової періодики [8, 239–244].

Для нашого дослідження найбільш важливими джерелами є журнали, які видавалися у Харкові, а саме: «Южно-русский горный листок», «Горно-заводский листок», «Горно-заводское дело» (далі – ЮРГЛ, ГЗЛ, ГЗД). Ці видання відзначалися тим, що були не тільки професійно орієнтованими, а й відігравали суспільну роль.

Періодика – це історичне джерело, яке свідчить про громадське, суспільно-політичне, економічне та культурне життя нації [2, с. 18]. Періодичним виданням належить провідне місце у джерельній базі нової і новітньої історії. Особливе місце посідає галузева періодика, а саме технічні журнали. Періодичні видання як джерело мають комплексний, синтетичний характер: у них представлені різні форми інформації (документальна, поточно-хронікальна, особового характеру тощо). Преса характеризується оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність.

Бурхливий розвиток гірничої справи та гірничої науки в Російській імперії у ХІХ ст. обумовив появу першого гірничого галузевого видання «Горный журнал» у 1825 р. у Петербурзі. Пізніше, з розвитком гірничої справи в різних районах Російської імперії, з'явилися галузеві видання не тільки в Петербурзі і Москві, а й на Уралі, в Сибіру, на Кавказі і на Півдні Росії.

У контексті інтенсивного розвитку гірничої та металургійної промисловості формувалася вітчизняна регіональна галузева преса. В її діяльності проявлялися основні тенденції газетно-журнальної періодики того часу, а також специфічні риси. Ці риси були зумовлені низкою чинників: економічна та соціально-політична ситуація в регіоні, читацька аудиторія, культурний фон. У цих виданнях були рубрики, присвячені урядовим розпорядженням та указам, законам та законопроектам, тобто в них публікувалися всі важливі розпорядження уряду та закони, які стосувалися розвитку гірничої та металургійної промисловості. Гірничі інженери – фахівці галузі – публікували матеріали з'їздів гірничопромисловців, які не тільки висвітлювали стан розвитку промисловості, а й порушували та вирішували всі болючі питання молоді промисловості Донецько-Придніпровського регіону. У галузевій пресі також друкувалися матеріали про досягнення вітчизняної та зарубіжної науки в гірничій та металургійній галузях промисловості. У кожному номері публікувалися статистичні дані про видобуток мінерального палива та руди, роботу заводів і копалень, про перевезення мінерального палива залізничним транспортом та інші дані.

Приватний професійно-технічний журнал ЮРГЛ видавався з 1880 р. до 1887 р. Редакційний комітет і друкарня знаходилися у Харкові. Редактором-видавцем першого регіонального галузевого технічного журналу був гірничий інженер М. Г. Яшевський. Йому вдалося зібрати невелику, але потужну, дієву групу гірничих інженерів-одномумців, які власним коштом друкували журнальні випуски. Серед них був А. Ф. Мевіус, представник технічної еліти, М. С. Авдаков, вугільний магнат, уповноважений з'їздів гірничопромисловців. М. Г. Яшевський працював редактором цього видання сім років. Він раптово помер у 1886 р., але на початку 1887 р. вийшов останній номер журналу під редакцією його помічників.

Галузевий професійно-технічний журнал ГЗЛ виник з ініціативи гірничого інженера М. С. Авдакова через рік після того, як ЮРГЛ припинив свій випуск, а саме у 1888 р. Цей журнал проіснував до 1909 р. Це галузеве видання мало два статуси і двох редакторів. До 1903 р. це – приватний журнал, редактором якого був гірничий інженер С. М. Сучков. Виданням Ради з'їзду ГЗЛ офіційно став у 1903 р., коли гірничий інженер М. Ф. фон Дітмар очолив редакційний комітет. До 1903 р. у редагуванні журналу брав участь редакційний комітет, до складу якого входили

ли відомі спеціалісти гірничої галузі: М. С. Авдаков, О. А. Ауербач, Д. І. Іловайський, В. М. Курбановський, М. М. Летуновський, А. Ф. Мевіус, А. В. Міненков, І. О. Стемпковський, Є. М. Таскін [4, с. 36–37].

За роки редакторства М. Ф. фон Дітмара видання ГЗЛ зазнало серйозних змін як друкований орган і стало помітним явищем у галузевій журналістиці України на початку ХХ ст. На ХХІІ з'їзді південних гірничопромисловців у 1897 р. було прийнято рішення про створення при Раді з'їздів спеціального відділу – статистичного бюро для збору даних, аналізу цих даних та перспективного планування видобутку та збуту вугілля, коксу, чавуну, заліза, сталі та металевих виробів [5, с. 717–718]. Із 1897 р. М. Ф. фон Дітмар обіймав посаду завідувача статистичного бюро.

Коли з'їзд гірничопромисловців перетворився на станово-представницьку організацію, його представники почали активно використовувати галузеву пресу. Це можна пояснити високим рівнем індустріалізації та появою читацької аудиторії, яка гостро потребувала оперативної технологічної, комерційної та соціальної інформації.

Статистичне бюро готувало дані, матеріали аналізувалися, подавалися у порівнянні, коментувалися, узагальнювалися. Як результат, читачі могли легко орієнтуватися в асортименті і цінах вітчизняної й іноземної гірничої та металургійної промисловості. Коментарі стану ринку М. Ф. фон Дітмара виділяються логічністю, науковістю, і в той же час витонченістю та дотепністю. За загальними визначеннями простежується скрупульозний аналіз причин та перспектив розвитку або регресу ринкових відносин. Аналіз аргументований, об'єктивний, економічно витриманий і опосередкований інтересами капіталу. Важлива історико-економічна інформація міститься в спеціальних порівняльних таблицях розвитку акціонерної справи.

З 1910 р. у Харкові почало виходити нове щотижневє галузеве видання ГЗД – орган Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, яке проіснувало до 1917 р. Редактором був М. Ф. фон Дітмар. Програма видання суттєво не відрізнялася від програми ГЗЛ, але з початком Першої світової війни виникли такі нові розділи-хроніки: війна та промисловість; хроніка торговельно-промислового життя; хроніка Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Отже, на сторінках ГЗД публікувалася інформація з економічних та організаційних питань, дослідження з теоретичних проблем гірничої справи, технічні новини. Програма видання складалася з урядових розпоряджень, наукових статей, бібліографії, кореспонденції, місцевих та різних вістей.

У монографії «Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період» В. В. Крутіков використовує галузеву пресу як важливе джерело вивчення економічної історії. Аналізуючи промисловий розвиток Донецько-Придніпровського регіону в 90-і рр. ХІХ ст., він звертається до матеріалів галузевого видання ГЗЛ. У журналі надавалася інформація про розширення видобутку вугілля й поставок його на кораблі Балтійського флоту й заводи, що обслуговували потреби флоту. На початку 1899 р. Морське міністерство відрядило на Донбас свого спеціаліста для збору відомостей про продуктивність копалень і перспективи їх розвитку, про типи й хімічні якості донецького вугілля [16, с. 3628]. Цей матеріал, опублікований у ГЗЛ, свідчить про розвиток вугільної промисловості й значне розширення ринку збуту донецького вугілля, яке конкурувало з англійським. Характеризуючи процес розвитку металургійної промисловості в 90-і рр. ХІХ ст., В. В. Крутіков також наводить матеріали галузевої преси. Так, у 1896 р. у виданні ГЗЛ було опубліковано повідомлення про закладку першої доменної печі Донецько-Юрїївського металургійного заводу, яка через рік уже дала першу успішну плавку. Значна частина обладнання заводу була придбана в Бельгії та Ні-

меччині і за своїми характеристиками належала до останніх зразків західноєвропейської техніки. До початку ХХ ст. це підприємство ввійшло до числа п'яти провідних підприємств країни [15, с. 3167]. На заводах, які були введені в експлуатацію наприкінці ХІХ ст. в період піднесення, установлювались найбільш досконалі повітродувні машини системи «Компаунд». На Донецько-Юрїївському заводі вперше було здійснено живлення кожної домни окремою повітродувною машиною, яка давала економію витраченого палива в 30–40 % [14, с. 3148]. Як свідчать матеріали галузевої преси, використані В. В. Крутіковим у його монографії, у гірничій промисловості теж застосовувалися досягнення передової техніки й технології. Наприклад, на Богодухівському руднику Голубовського Берестово-Богодухівського Товариства вперше на Донбасі при поглибленні шахт були застосовані підземні насоси [13, с. 2925]. Для виявлення гримучого газу було запроваджено низку заходів, з метою поліпшення вентиляції рудників уведено штучну вентиляцію за допомогою системи центробіжних вентиляторів [7]. На шахті «Софія» Російсько-Донецького товариства кам'яновугільної і заводської промисловості була збудована механічна сортувальня вугілля з наступною промивкою. Додаткова продуктивність такої сортувальні становила 30 тис. пудів [13, с. 2925].

У главі, присвяченій формуванню гірничопромислової буржуазії України в пореформений період, В. В. Крутіков використав матеріали галузевого видання ГЗД, в якому були опубліковані спогади І. Л. Уманського. Бахмутський П гільдії купець розповів на сторінках галузевої преси про те, як він утворив пайове товариство для розробки Голубовського родовища. Рудник поступово нарощував свою виробничу потужність, що дозволило розширити ринок збуту мінерального палива [9, с. 9286–9288; 10, с. 9321–9323]. Матеріал, який був надрукований у галузевому виданні ГЗЛ, про найбільш відомого представника ділового світу О. К. Алчевського було також використано В. В. Крутіковим у дослідженні. На сторінках галузевого видання повідомлялося, що засновник найбільшого акціонерного товариства російської металургії – Донецько-Юрїївського – кредитувався в багатьох російських банках і, не одержавши очікуваної позики з Державного банку під час світової кризи, покінчив життя самогубством. Так трагічно обірвалося життя видатного підприємця, яскравої особистості, багато в чому суперечливої [18, с. 4958]. Ця інформація підтверджує, що бурхливий розвиток важкої промисловості регіону був забезпечений запозиченням і впровадженням у виробництво досягнень закордонної техніки.

Для висвітлення проблем залізничного транспорту, митної політики, казенних замовлень та характеристики зовнішнього ринку В. В. Крутіков також звертався до матеріалів галузевої преси. Наприклад, у галузевому виданні ЮРГЛ повідомлялося, що влітку 1879 р. Донецька залізниця пройшла технічні випробування, а в жовтні того ж року дорогу було відкрито для руху на всій її відстані [20, с. 8]. У ГЗЛ була опублікована інформація про те, що влітку 1893 р. було відкрито вугільний склад у Константинополі. Це дозволило торгувати донецьким вугіллям, але донецькі підприємці не змогли достойно конкурувати з англійськими вуглепромисловцями, тому що ціни на англійське вугілля були нижчими і торгівля була краще організована [11, с. 1538]. Щодо робітничого питання, то галузева преса недостатньо приділяла йому уваги, тому зрозуміло, чому В. В. Крутіков, досліджуючи цю проблему, лише один раз посилається на матеріали галузевої преси. Галузеве видання ГЗЛ надавало інформацію про те, що зростання страйкового руху в Катеринославській губернії змусило уряд додатково призначити у цю губернію 187 поліцейських чинів [17, с. 3895].

Таким чином, можна зробити висновок, що з 80-х рр. ХІХ ст. формувалася та розвивалася регіональна галузева преса гірничозаводської промисловості. Саме в

цей час у Донецько-Придніпровському регіоні набула бурхливого розвитку гірничо-металургійна галузь промисловості, що обумовило актуальність галузевих видань. До редакційних комітетів журналів залучалися видатні підприємці, вуглепромисловці, науковці, інженери, техніки. Матеріали регіональної гірничозаводської преси можна охарактеризувати як якісну фахову періодику, важливе джерело з соціально-економічної історії України. В. В. Крутіков плідно використовував матеріали галузевої гірничозаводської преси, яка виходила в Харкові наприкінці XIX – на початку XX ст., а саме журнали ЮРГЛ, ГЗЛ та ГЗД. В. В. Крутіков звертався до матеріалів галузевої преси, аналізуючи промисловий розвиток Донецько-Придніпровського регіону, процес формування гірничопромислової буржуазії, проблеми залізничного транспорту, митної політики, казенних замовлень, зовнішньої торгівлі та робітничого питання.

Бібліографічні посилання

1. **Быкова Н. М.** Типология Екатеринославских периодических изданий конца XIX – начала XX века / Н. М. Быкова // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія: Літературознавство та журналістика. – Вип. 2. – Д., 1998. – С. 185–187.
2. Історичне джерелознавство : підр. / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2003.
3. **Ковальская Т. Н.** Екатеринославская пресса конца XIX – начала XX века в контексте общественно-исторического, культурного развития региона / Т. Н. Ковальская // Вестник Днепропетр. ун-та. Серія: Литературоведение и журналистика. – 1996. – Вип. 3. – С. 190–195.
4. **Крутіков В. В.** Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Д., 1992.
5. **Крутіков В. В.** Дитмар / В. В. Крутіков // Немцы России: энциклопедия: т. 1: А-И / редкол. : В. Карев (пред. редкол. и др.) – М., 1999. – С. 717.
6. **Крутіков В. В.** Источники по социально-экономической истории Украины периода капитализма (1861–1900) / В. В. Крутіков. – Д., 1980.
7. **Тиме И. А.** Современное состояние техники / И. А. Тиме // Горный журнал. – 1897. – Т. 1, кн. 1.
8. **Школьна О. Д.** Спеціалізована преса як відображення і чинник господарського життя регіону (на прикладі видань Катеринославської губернії кінця XIX – початку XX ст.) / О. Д. Школьна // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. VII всеукр. наук.-теорет. конф. – Л., 2002. – С. 239–244.
9. Горно-заводское дело (далі ГЗД). – 1914. – № 28. – С. 9286–9288.
10. ГЗД. – 1914. – № 29. – С. 9321–9323.
11. Горно-заводский листок (далі – ГЗЛ). – 1893. – № 10. – С. 1538.
12. ГЗЛ. – 1896. – № 10. – С. 2563.
13. ГЗЛ. – 1897. – № 10. – С. 2925.
14. ГЗЛ. – 1897. – № 23. – С. 3148.
15. ГЗЛ. – 1897. – № 24. – С. 3167.
16. ГЗЛ. – 1899. – № 1. – С. 3628.
17. ГЗЛ. – 1899. – № 14. – С. 3895.
18. ГЗЛ. – 1901. – № 10. – С. 4958.
19. Южно-русский горный листок. – 1880. – № 1. – С. 8.

Надійшла до редколегії 13.01.2012.